

MARÍA MARIÑO

Darío Xohán Cabana

Antonte mesmo, nun ensaio sobre María Mariño pra uso escolar, lin un parágrafo que me parece exemplar, e que como tal someto á vosa consideración:

[María Mariño] tivo escaso contacto co mundo literario e unicamente se relacionou con Novoneyra, García-Sabell, Ramón Piñeiro, Sixto Seco, Victoria Armesto, Ánxel Fole, Augusto Assía e Manuel María. Tamén mantivo correspondencia epistolar con Otero Pedrayo.

Esta notable relación non parece invitar precisamente ó emprego de sintagmas coma «escaso contacto» e «unicamente se relacionou»; pero os preconceptos míticos son tan resistentes que se seguen formulando incluso en contradición flagrante con feitos enunciados –máis ou menos felizmente– na mesma frase.

Certamente a celebración do Día das Letras Galegas convoca con urxencia eloxios e discursos, e non sempre o tempo é suficiente pra que a palabra xurda da meditación. Mais a min quere parecerme que nesta ocasión, coa estraña poeta que tan xustamente celebramos, saen á palestra máis fragmentos erróneos do que era adoito con figuras máis canónicas –ou mesmo, por así dicilo, menos proletarias, menos desposuídas dun lugar cómodo no mundo. Grazas á celebración, o estudo da obra e da vida de María Mariño avanzou notablemente; pero se cadra era ben lembrarilles ós entusiastas da chamada historia oral que a súa práctica require gran prudencia. É ben sabido que ese método non é cousa de agora. Os historiadores levaban centurias e milenios facendo «historia oral» antes de inventarlle o nome, e quizabes onde máis se ten botado man dela é nesa pia-dosa póla da árbore de Clío chamada haxiografía, tanto como modernamente nesoutra fantástica disciplina, aínda máis xornalística ca histórica, denominada ufoloxía.

Sempre hai que rechar de toda fonte oral non confirmada por algunha proba; pero cando esa fonte se refire a miúdos acontecementos individuais, e sobre todo cando eses acontecementos non foron vistos, senón supostos, por un informante ancián que tivo máis de medio século pra estirar a memoria, ningunha precaución será excesiva. É natural que setenta anos despois os que eran pícaros en 1925 crean lembrar que a defunta famosa poeta de Noia xa compoñía versos de rapariga. «Ai si señor, xa lle era moi listiña, sempre lle andaba escribindo nas poesías esas». Un uso novelesco destas lembranzas a posteriori, que ás veces chegan á pura marmulación retrospectiva, pode mesmo deslustrar traballos rigorosos de investigación documental, cando non se resiste a tentación de erixir como feitos suposicións ou soños que todo o máis deberían formularse como simples hipóteses.

Felizmente, unha cousa que xa non se le nin se escoita en público é a negación da autoría de María Mariño, que talvez alguén sosteña aínda en privado contra toda evidencia poética, estilística, lingüística. Non ignoro que hai puntos de contacto entre a poesía dela e a do Novoneyra; pero por riba e por debaixo das influencias mutuas –mutuas, digo ben– subsiste a radical outredade da poesía de María Mariño que, mentres non se demostre documentalmente o contrario, debemos crer que a empezou a escribir no Courel contra o ano 1957, baixo a influencia de Novoneyra.

Se María Mariño tivera antes algunha inclinación activa pola poesía, que imposible non é, o certo é que carecía da destreza técnica que lle permitiría imitar con éxito os que seguramente tomaría por modelos. Estes modelos serían, no caso máis favorable, Rosalía de Castro, pero máis probablemente a poesía española de florilexio, do tipo de *Las mil mejores poesías de la lengua castellana* ou calquera outro título parecido. Se María Mariño intentou escribir algún poema antes de tratar a Novoneyra, certamente os seus modelos eran de poesía rimada, clásica ou romántica. Isto non o supoño, afirmoo, pois en varios poemas de *Palabra no tempo* vese que María Mariño pretendía aínda facer ese tipo de versos, con resultados que desde o punto de vista formal mostran que non tiña oficio nin condicións pra usar con soltura a métrica tradicional e a rima.

Pero escoitándolle recitar a Novoneyra, e lendo algúns libros aconsellados por el, María aprendeu algo novo: que había tamén unha poesía que non era de coplas e sonetos, de romances e oitavas reais, senón unha poesía que rompera coa métrica tradicional e atendía outros ritmos. Era, si, o verso libre, ese verso que responde dunha maneira máis natural ás pulsións da verbalización atormentada que era o propio de María Mariño. Ela non coñecía a Manuel Antonio; Novoneyra si. E María Mariño puido coñecer a Manuel Antonio e o seu significado ó mesmo tempo que coñecía a poesía de Novoneyra, rimada si ás veces, pero sempre ou case sempre de métrica distinta, irregular, e no seu caso xa sabiamente irregular. Se María Mariño se tiña obstinado inutilmente en reducir a poemas becquerianos ou teresianos a súa poderosísima sentimentalidade, agora vía, como din, o ceo aberto: a palabra libre. Pra facerlle entender isto dunha maneira inevitable e natural, e mesmo sen querer, ninguén mellor ca Novoneyra, que na súa prehistoria literaria imitara a Bécquer dunha maneira francamente insufrible¹, e que de pronto atopara o seu verdadeiro camiño nun verso respirado e propio e á súa medida xusta.

Un día, pois, e aínda tardaría uns anos –daquela o tempo era moi lento–, María Mariño empezaría a escribir. Así o contou Victoria Armesto:

Unha mañá do ano 1957, dez anos despois de chegar ó Courel, Maruxa ergueuse, (...) colleu un papel e un lapis e, por primeira vez na súa vida, púxose a escribir. Cando Roberto saíu da escola, María recitoulle aquel primeiro verso en galego e preguntoulle: «¿Gústache?» «Está ben», contestoulle Roberto, «¿quen o escribiu». «Eu», contestoulle María. «¿Ti?», asombrouse o seu marido. «Si, eu», dixo ela impacientemente, «éche moi fácil».

Quizabes o relato peque un pouco de biografía novelada, pois María Mariño non empezou a escribir en galego, senón en castelán. Pero en definitiva resulta ser moi verdadeiro: os poemas de *Más allá del tiempo* son máis ben forzados e moi inferiores ós de *Palabra no tempo*, entre outras razóns porque son torpemente imitativos de modelos mortos, e porque o castelán de María Mariño era moi deficiente, inzado de estridentes galeguismos sintácticos e léxicos produto da ignorancia e non de ningunha vontade de estilo. Talvez foi só ó empezar a escribir en galego cando María Mariño se decatou de que facer poemas era moi fácil. Escribir faise máis fácil cando o poeta se libera dos seus prexuízos literarios e lingüísticos e deixa fluír a súa voz propia. E aínda así algunhas veces errará, xaora: porque un poema, se cadra, está perfecto en cinco versos, e o estúpido poeta obstínase en poñerlle tres ou catro de máis, ou algún verso necesario terá unha palabra innecesaria. E aí si que estivo presente e actuante a función crítica de Novoneyra: na fraternal relación poética que tiveron, é natural que o Novoneyra lle dixera:

«María, quita eses catro versos, chata esa palabra que lle sobra a esoutro, cambia aquilo de acolá, e aqueloutro poema tira con el, que non val nada». Como bo camarada: como facía comigo, hai moitos anos, o meu bon mestre Manuel María. Como fai aínda hoxe, comigo, a miña muller, que le moito ben a poesía. Tamén eu, na miña humildade, lles fixen ese servizo a algúns colegas que mo pediron, ou que sen mo pediren mo aceptaron. Iso é todo, e non hai lugar a máis polémicas.

Cando saíu *Palabra no tempo*, Novoneyra xa non vivía no Courel. Cando en 1966 volveu, despois de catro anos en Madrid, prá casa petrucial de Parada, encontrou a María Mariño xa enferma de leucemia. E coa presenza de Novoneyra, pasada a obstinación de aproveitar os mediocres textos en castelán de *Más allá del tiempo*, María empezou a escribir de novo, naturalmente en lingua galega como quería o mestre. Nos seus derradeiros meses de vida, mentres se sentía definiñar, María Mariño compuxo os 33 poemas que forman o libro póstumo *Verba que comenza*.

Se *Palabra no tempo* fora un libro rompedor, *Verba que comenza* aínda parece afondar máis nesa ruptura radical. Xa case totalmente liberada de saudades pola métrica tradicional, María Mariño dá un paso máis aínda, e non porque queira conscientemente, senón porque llo pide o corpo, porque llo esixe a alma, e *Verba que comenza* resulta ser un libro no que a tortura da linguaxe acada unha intensidade única. Un libro que chegou a influír no propio Novoneyra, tal como *Os eidos* influíra en María Mariño.

Como dixo Méndez Ferrín, os poetas de vangarda romperan coas formas tradicionais, romperan coa sentimentalidade tradicional e coas materias poéticas clásicas, pero non romperan a lingua, a gramática, a semántica. María Mariño, si. Incluso cando María Mariño non se liberara de todo da superstición das formas clásicas, a súa lingua, a súa sintaxe, xa estoupaba. «María Mariño, dinamiteira da fala», así a definiu Novoneyra en verso célebre, e Novoneyra era máis agudo en verso ca en prosa. Certamente, María Mariño somete a lingua a unhas distorsións brutais, que en realidade non son buscadas, non son adrede, non ten máis remedio ca facelas. Calquera cousa pode pasar nestes poemas, e de feito, calquera cousa pasa. Unha sintaxe perturbada, unha semántica desconcertante, caracterizan toda a poesía de María Mariño, toda pero sobre todo a última, que vai máis alá, sempre Máis Alá do que parece posible.

O universo poético de María Mariño é realmente alucinatorio. Ela, materialista e mística, ou como lle haxa que chamar, está no centro do poema, no centro dun mundo en revolución, vertixinoso, coma unha galaxia incendiada. O seu primeiro libro levaba na portada un gravado de Reimundo Patiño titulado *O trobador e o caos*, e a edición póstuma de *Verba que comenza* foi tamén ilustrada por este gran pintor, o cal é moi xusto e cadra moito ben. As pinturas, debuxos e gravados de Reimundo Patiño son o que máis se parece na plástica galega á poesía de María Mariño, aínda que a poesía de María Mariño non ten, no que eu coñeza, cousa imitante en todo o mundo, e a pintura de Reimundo Patiño si. O tipo de abstracción violenta e xestual que poden representar Reimundo Patiño ou Jackson Pollock paréceme ter un paralelo único nesta muller de Noia que na súa media e final idade foi tocada verdadeiramente por un anxo negro, por unha musa atormentada que puxo na súa escrita algúns dos intres máis altos, e desde logo máis orixinais, da literatura galega. A poesía de María Mariño é un tipo de poesía excepcional que non se rexe polas normas habituais. É poesía bruta, como hai arte bruta. É poesía que colle as palabras e as rabuña, que as trata a couces e a coiteladas, que as amanda contra o papel coma quen esmaga un ovo contra unha parede caleada, ou coma quen dá

coa cabeza ata sangrar. É irrepetible, inimitable, e quen pense que Novoneyra podía escribir eses poemas é que non sabe ler moi ben, pois a poesía de Novoneyra e a de María Mariño, malia algunhas semellanzas importantes pero máis ben de superficie, no fondo son radicalmente diferentes. Novoneyra é substancialmente claro; María Mariño é substancialmente escura; e digo estas dúas palabras cada unha nos seus dous sentidos máis obvios.

Levo moitos anos acompañándome coa poesía de María Mariño. Teño un exemplar de *Palabra no tempo* que debín mercar no ano 69, e o propio Novoneyra fíxome o agasallo de deixarme ler no inédito *Verba que comenza* aló polo 1971. Digo isto pra darlle máis forza ó que vou afirmar: creo que a poesía de María Mariño nunca poderá ser ben entendida, nunca poderá ser ben explicada. En realidade, toda poesía é imposible de explicar totalmente, pois toda poesía, precisamente porque o é, ten zonas de misterio irredutible; mais á fin os críticos, ou algúns críticos, case sempre acaban dilucidando case todo de case todos os poetas. Pero a poesía de María Mariño presenta dificultades insuperables. As enormes violencias a que somete a lingua producen estrañamento, imposibilidade de comprensión racional, imposibilidade absoluta de determinar o significado exacto das palabras, e sobre todo dos sintagmas. O filólogo, o gramático, non entende en canto tal, fica desorientado. Felizmente, o lector ou escoitador de poesía pode recibir o suficiente pra ficar preso, marabillado, fascinado, mesmo aterrorizado, porque non é imprescindible entender racionalmente, senón apreixar emocionalmente, sentir o pálpito do canto.

NOTAS

- 1 Como sabemos grazas a Xesús Alonso Montero –sempre tan atento a facernos coñecer os textos que os poetas, por unhas razóns ou por outras, prefiren non divulgar–, que publicou algúns

fragmentos facsimilares en “*Abrojos (1948)*, primeiro poemario –inédito– de Novoneyra”, *Madrigal*, Vol. 5 (2002).